

e-Erika

Erityispedagogista tutkimusta ja koulutuksen arviointia

Teksti julkaistu e-Erikan numerossa 1/2019 osoitteessa

<https://journals.helsinki.fi/e-erika>

Viittomakieli – moniulotteinen äidinkieli

Pirkko Selin-Grönlund, KM, Kuurojen Liitto ry

Artikkelissa kuvataan viittomakieltä kielenä, sillä viittomakieltä käyttävän kuuron lapsen opetuksen järjestäminen tarkoittaa usein vamman ja kielen vuoksi tarvittavien järjestelyjen yhteensovittamista tasapainoiseksi kokonaisuudeksi. Kielellisestä saavutettavuudesta on huolehdittava, ja se edellyttää viittomakielisyyden moniulotteisuuden ymmärtämistä. Viittomakielisten lasten vanhemmilta saadun palautteen perusteella tietoa viittomakielen merkityksestä ja lasten tarpeista tulisi olla saatavilla paremmin myös ammattilaisille. Siksi loppuun on koottu lista julkaisuista, joissa on runsaasti lisätietoa varhaiskasvatuksen sekä esi- ja perusopetuksen tueksi, mm. *Viittomakielinen lapsi varhaiskasvatuksessa ja esiopetuksessa* (Opetushallitus, 2019) ja *Viittomakieliset oppilaat perusopetuksessa* (Opetushallitus, 2016). Artikkelin alkuosa on lyhennelmä kirjoittajan tekstistä *Viittomakieli – elävä kieli*, joka on julkaistu kokonaisuudessaan teoksessa *Viiton ja ohjaan* (Opetushallitus, 2012).

Mitä viittomakieli on?

Viittomakieltä on usein sanottu käsien kieleksi. Kädet ovat kieltämättä viittomakielen näkyvin elementti, mutta kun asettuu katselemaan viittojaa, huomaa pian hyvin paljon muutakin: Viittojan kasvoniilmeet vaihtelevat salamannopeasti, suu muodostaa sanojen tapaisia liikkeitä tai nutristelee, katse siirtyy paikasta toiseen, kuuluu ehkä erilaisia hengähdyksiä, puhahduksia tai käsien läpsähtelyä toisiinsa, rintakehään jne. Keskustelukumppani puolestaan seuraa tiiviisti viittojan kasvoja, nyökkäilee aika ajoin, naurahtelee, tekee toisella kädellään pieniä liikkeitä, myötäilee omilla ilmeillään viittojan ilmeitä tarinan edetessä.

Tämä pieni tilannekuvaus kertoo monta asiaa viittomakielen ominaisuuksista. Yksittäiset viittomat ovat viittomakielessä 'sanoja' ja niiden muodostaminen on käsien, kasvojen, suun liikkeiden (huulion) ja kehon liikkeiden yhteispeliä. Kulmakarvojen liikkeet (ylös, alas, ryppyyn), poskien pullistelu tai sisään imaiseminen, erilaiset suun liikkeet yhtä aikaa tietyn viittoman tai viittomasarjan kanssa tuottavat kieliopillisia ja esimerkiksi tunteita ilmaisevia merkityksiä. Tällöin kysyminen, kieltäminen, epäileminen, ihmetteleminen, ilo, myötätunto, halveksunta jne. näkyvät viittomakielisessä ilmaisussa samanaikaisesti keskustelun kohteena olevan asian kanssa.

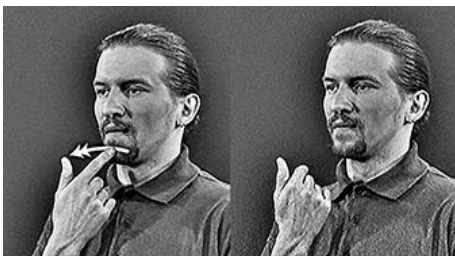
Esimerkiksi ihmettelevä kysymys ”Etkö ole vielä syönyt?” voisi äidin ja lapsen viittomakielisessä keskustelussa toteutua näin: Ensin äiti koskettaa lasta käsivarteen ja lapsi kääntää katseensa äitiä kohti. Samalla kun äidin käsi alkaa kohota SYÖDÄ-viittomaan suun lähelle, hän ottaa tiiviin katsekontaktin lapseen, millä hän korvaa viittoman SINÄ, jossa lapseen osoitettaisiin etusormella. Äiti nostaa kulmakarvojaan ylöspäin, pää tekee edestakaista liikettä (kuten ele EI), ja äiti viitto EI-VIELÄ. Viittottaan EI-VIELÄ hänen päänliikkeensä lakkaavat, kulmakarvat jäävät ylös ja tiivis katse säilyy sen merkiksi, että hän odottaa vastausta lapseltaan.

Lauseessa viitotaan siis vain kaksi viittomaa, jotka tässä on merkitty suomen kielen sanoilla suuraakkosin (ns. glosseilla, jotka viittaavat kyseisen viittoman perusmerkitykseen). Jos äiti on huolissaan syömättömyydestä, se näkyy hänen ilmeessään – samaten esimerkiksi kiukku, jos kyseessä on murrosikäinen nuori, joka ei ole syönyt ja jolla olisi jo kiire lähteä harrastusten pariin.

Tilanne voisi jatkua niin, että paikalle tulee perheen isä valmiina viemään lapsen harrastuksiin. Äiti toteaisi hänelle tilanteen viittomalla LÄHTEÄ EI-VOI / MATTI SYÖDÄ EI-VIELÄ (*Ette te voi lähteä nyt, koska Matti ei ole vielä syönyt!*). Viittomakielessä sekä henkilöiden että paikkojen nimet voidaan ilmaista ns. sormiaakkosilla, esim. m-a-t-t-i. Sormiaakkokset ovat useimmiten yhden käden sormilla näytettäviä muotoja, joilla viittomakielissä ilmaistaan kirjaimia. Viittomakieltä käyttävässä yhteisössä henkilöille ja paikoille on kuitenkin tyypillistä antaa oma viittomakielinen nimi, jotta keskustelu kävisi sujuvammin. Sormittamisen eli sormiaakkosten käyttämisen sijaan perheen äiti käyttäisi edellä kuvatussa lauseessa nimen sijasta Matille jo lapsena annettua viittomanimeä.

Suvi sisältää kuvia ja videoita

Viittomakieltä on kuvattu sanakirjoissa vasta verraten vähän. Ensimmäiset sanakirjat ilmestyivät jo 1900-luvun alussa, ja niissä valokuviin tai valokuvasarjoihin oli lisätty piirretyt nuolet kuvaamaan käsien liikkeitä (Hirn, 1910, 1911, 1916). Ensimmäinen liikkuvaa kuvaa sisältänyt sanakirja, suomalaisen viittomakielen verkkosanakirja Suvi¹, julkaistiin vuonna 2003. Se sisältää nuolilla varustettujen valokuvien lisäksi myös kokonaisia lauseita videoille viitottuina.

Kuva 1. Suomalaisen viittomakielen perussanakirja Suviin valokuvattu viittoma EI-VIELÄ löytyy videoidussa muodossa Viittomakielisestä kirjastosta (Viittoma 862), haettu 11.3.2019 osoitteesta <http://aineisto.viittomakielinenkirjasto.fi/arkisto-suvi/862.html>

¹ <http://suvi.viittomat.net>

Kuva 1. Suomalaisen viittomakielen perussanakirja Suviin valokuvattu viittoma EI-VOI löytyy videoidussa muodossa Viittomakielisestä kirjastosta (Viittoma 721), haettu 11.3.2019 osoitteesta <http://aineisto.viittomakielinenkirjasto.fi/arkisto-suvi/721.html>

Yksittäisen sanan tai viittoman eri merkitysten kuvaaminen tyhjentävästi on haastavaa. Samalla viittomalla voi olla erilaisia merkityksiä käyttöyhteydestä riippuen. Viittomien monitulkintaisuuden vuoksi ei voida laatia listoja, joissa toisessa sarakkeessa olisi viittoma ja toisessa sitä vastaava sana. Tällaista ns. yksi yhteen -suhdetta ei muutenkaan ole minkään kahden kielen välillä, vaan asia on paljon monimutkaisempi.

On tärkeä muistaa, että kasvavalle lapselle lähiympäristön käyttämä kieli kehittyy äidinkieleksi tiettyjen kehitysvaiheiden kautta eikä se silloin tunnu monimutkaiselta. Esimerkiksi jo aivan pienet kiinalaislapset oppivat kiinaa vaivatta. Samalla tavoin äidinkielenään viittomakieltä oppivalle viittomakielen monikerroksisuus (esim. kolmiulotteisuus) on luontevaa.

Kuurna tai vaikeasti huonokuuloisena syntyneelle viittomakieli on luonnollisin kieli. Ympäristössä käytetty, puhutun kielen kirjoitettu ja ehkä puhuttukin muoto opitaan viittomakielen rinnalla. Joskus kirjoitettu kieli jää sekä tunnetasolla että kielitaidon näkökulmasta toissijaiseen asemaan, vaikka kirjoitettua kieltä käytetäänkin päivittäin henkilökohtaisissa yhteydenotoissa esimerkiksi tekstiviestien, sähköpostin, käsin kirjoitettujen lappusten avulla tai sosiaalisessa mediassa ja tiedonsaannissa (lehdet, verkkopalvelut, tekstitetyt tv-ohjelmat). Toisilla viitottu ja kirjoitettu kieli ovat aikuisina samanveroiset, mutta vuorovaikutuksen näkökulmasta viittomakieli on edelleen korvaamaton. Tämä siksi, että kieli kantaa myös kulttuuria ja identiteettiä. Äidinkieleltään viittomakieliselle kirjoitettu, saati puhuttu kieli ei sisällä kuurojen kulttuuriin yhteydessä olevan identiteetin elementtejä, esimerkiksi visuaalisuutta, samalla tavoin.

Viittomakielet syntyvät vuorovaikutuksessa

Viittomakielet syntyvät kuurojen yhteisöissä keskinäisen vuorovaikutuksen kautta. Viittomakielet ovat sidoksissa ympäröivän yhteiskunnan kulttuuriin ja sen tapoihin, elämäntapaan ja jopa vuodenaikoihin. Meillä Suomessa on paljon viittomia talviurheilulajeille, esimerkiksi perinteiselle että luisteluhiihdolle, mutta vaikkapa Intiassa käytettävissä viittomakielissä näitä viittomia ei todennäköisesti ole. Suomessa käytetään kahta viittomakieltä, suomalaista ja suomenruotsalaista viittomakieltä. Viittomia ei yleensä keksitä erikseen, vaan ne muotoutuvat vähitellen. Esimerkiksi puhelimen viittomia on ollut aikojen saatossa lukuisia riippuen aina siitä, millaisesta puhelinmallista on ollut kysymys. Ensimmäiset puhelimet olivat seinään kiinnitettyjä, sitten tulivat ajallaan pöytämallit, joissa joko kierrettiin kampea, pyöritettiin etusormella numerolevyä tai painettiin näppäimiä. Matkapuhelimien tekninen kehitys muunsi myös

viittomia, ja nyt älypuhelimilla on omat viittomansa, ja niiden rinnalla elävät myös muiden kosketusnäytöllisten laitteiden viittomat.

Viittomakieltä opettelevan aikuisen voi olla haastavaa oppia havainnoimaan ympäristöstä edellä kuvattuja visuaalisia tai toimintaa kuvaavia piirteitä esineistä ja asioista. Esimerkiksi suomen kielen sana *kahvi* voidaan viittoja eri tavoin eri yhteyksissä: Jos muistutetaan *kahvin* ostamisesta, käytetään viittomaa, joka muistuttaa kahvimyllyn veivaamista käsin. Jos taas puhutaan *kahvilla käymisestä*, saatetaan yhtä hyvin valita viittoma, jossa nostetaan kahvikuppia huulille. Viittomakielten rakenne eroaa puhutun kielen rakenteesta, ja esimerkiksi verbiluokat ovat erilaisia kuin suomen kielessä. Esimerkiksi suomen kielen sanan *vetää* vastine viittomakielessä voidaan määrittää vasta sitten, kun tiedetään, mitä vedetään, minne sitä vedetään, ja miten vetäminen tapahtuu. Jos joku siis *vetää* perässään, *vetää* rullaverhon alas, *vetää* biisin tai ikkunan raosta *vetää*, käytetään eri verbiä.

Viittomakielessä ja viittomisessa ei kuitenkaan ole kyse pantomiimista tai näyttelemisestä, vaan kaikki tapahtuu viittomakielen kieliopin sääntöjen mukaan. Viittomakielet sisältävät paljon visuaalista tietoa ympäröivästä maailmasta – onhan viittomilla käytössään myös kolmiulotteinen tila. Viittomakielen kieliopissa on omat sääntönsä myös abstraktien ilmiöiden ilmaisemiseen ja ilmeillä on kieliopilliset tehtävänsä myös silloin. Esimerkiksi työttömyyden kehitystrendit eivät ’ime’ viittojaa mukaansa eläytymään tilanteeseen vain henkilökohtaisista syistä vaan kieliopillisista syistä. Asiat saavat omat paikkansa viittojan edessä olevassa viittomatilassa kieliopin sääntöjen mukaan ja niihin viitataan osoittamalla. Työttömien joukkoa saatetaan ryhmitellä nuoriin, pitkäaikaistyöttömiin, työkyvyttömiin tms. Eri osapuolten välillä on valtasuhteita, joita voidaan ilmaista viittomalla työvoimaviranomainen työttömän yläpuolelle mutta ministeriö vielä työvoimaviranomaisten yläpuolelle.

Viittomakielen ilmaisuvaramo on rajaton: jos jollekin yksittäiselle suomen tai ruotsin kielen sanalle ei löydy vaivattomasti vastaavaa ilmaisutapaa viittomakielestä, se ei tarkoita, että viittomakieli olisi puutteellinen. Silloin on ehkä kyse siitä, ettei asiaa vielä tunneta viittomakielisessä kieliyhteisössä. Kyseessä voi olla myös viittomakielen käyttäjien kokemuspäiriin ulkopuolelle kuuluva asia, esimerkiksi jotkin kuulon perusteella tehdyt havainnot vaikkapa musiikin äänien osalta. Ilmiötä tarkastellaankin näkö- tai tuntoaistin kautta, ja esimerkiksi soittimesta keskusteltaessa viittominen ilmentää sitä, miten soitinta käsitellään. – Toisaalta se, että Suomessa ei ole ainuttakaan äidinkieleltään viittomakielistä kuuroa lentäjää, hammaslääkärinä tai röntgenlääkärinä aiheuttaa sen, että noiden ammattialojen erikoissanastoa ei (vielä) käytetä suomalaisessa tai suomenruotsalaisessa viittomakielessä. Uutta alaa opiskelevat viittomakieliset kuurot luovat uutta viittomistoa opiskelutulkkiensa kanssa sitä mukaa, kuin sitä opiskellessa tulee vastaan.

Kielen, kulttuurin ja identiteetin varaan

Viittomakielen käyttäjiä on Suomessa arvioitu olevan 3 000–4 000, joten viittomakielisessä yhteisössä on monenlaisia jäseniä. Joukkoon kuuluu lapsia, nuoria, aikuisia ja ikäihmisiä, jotka voivat olla kuuroja, huonokuuloisia tai kuulevia – ei pidä unohtaa myöskään viittomakielisiä kuurosokeita eikä liikunta- ja kehitysvammaisia. Viittomakieliset voivat kuulua myös muihin vähemmistöihin: suomenruotsalaisiin, maahan-

muuttajiin, uskonnollisiin tai seksuaalisiin vähemmistöihin ja niin edelleen. Joukossa on hyvin menestyviä, syrjäytymisuhan alla eläviä ja yhteiskunnan väliinputoajia sekä tietysti ns. tavallisia keskivertokansalaisia. Viittomakieliset työskentelevät monilla aloilla: hoivapalveluissa, tietotekniikan parissa tai metallialalla, opetus- ja tutkimustöissä sekä vaikuttajina. (Suomen viittomakielten kielipoliittinen ohjelma, 2010, 9)

Viittomakielinen yhteisö rakentuu kolmen vahvan peruspilarin – kielen, kulttuurin ja identiteetin – varaan. Yhteiset kokemukset, historia ja elämäntapa sitovat heitä yhteen. Siksi viittomakieliset määrittelevätkin itsensä *kieli- ja kulttuurivähemmistöksi*. Yhteisön ulkopuoliset ovat eri aikoina käyttäneet viittomakielisten ryhmästä erilaisia nimiä, joita viittomakieliset itse eivät käytä: *kuulovammainen, kuulovikainen, kuuromykkä* ym. Viittomakieliset kuurot harvoin kokevat olevansa vammaisia, sillä omassa yhteisössään he voivat elää täyttä elämää. Vammahan tulee esiin vasta, kun siirrytään ympäröivän yhteiskunnan tuotteiden, palveluiden ja viittomakielentaidottomien ihmisten pariin. (Suomen viittomakielten kielipoliittinen ohjelma, 2010, 9–10.)

Monikielisessä ympäristössä

Kuurojen yhteisön ydin muodostuu perheistä, joissa sekä vanhemmat että lapset ovat viittomakielisiä kuuroja. Nämä perheet edustavat kuitenkin vähemmistöä, sillä kuuroista lapsista noin 90 % syntyy kuuleville vanhemmille. Lisäksi viittomakieliseen yhteisöön kuuluu perheitä, joissa on kuurot vanhemmat ja kuulevia lapsia.

Kuurojen vanhempien kuurot lapset saavat luonnollisen viittomakielisen kieliympäristön automaattisesti, kun he omaksuvat äidinkieltänsä ilman tietoista opiskelua tai opettamista. Lapsi omaksuu äidinkieltänsä kokonaisuutena, mm. viittomistoa eri elämänaloilta ja kieliopilliset säännöt, joiden mukaan viittomia taivutetaan ja lauseita muodostetaan. Kuten kenelle tahansa, myös viittomakieliselle lapselle äidinkieli luo vahvan pohjan ajattelun, vieraiden kielten ja muidenkin taitojen kehittymiselle. Usein nämä lapset toimivat myös kielimalleina muille kuuroille tai huonokuuloisille lapsille päiväkodissa tai koulussa.

Myös *kuurojen vanhempien kuulevat lapset* elävät kaksikielisessä (tai monikielisessä) ympäristössä ja saavuttavat yleensä kaksikielisyyden luontevasti. Nämä viittomakieliset lapset käyvät koulua suomen- tai ruotsinkielisessä yleisopetuksessa. Kansainvälisessä keskustelussa heistä käytetään usein nimitystä CODA (engl., *children of deaf adults*). (Suomen viittomakielten kielipoliittinen ohjelma, 2010, 17–22.)

Tutkimusten mukaan kuulevien vanhempien vähäinen tai alkuvaiheen hapan viittomakielen taito ei merkitsevästi hidasta kuuron lapsen luonnollisen kielen alkuvaiheen kehitystä. Tärkeintä on, että lapsi pääsee osalliseksi perheen vuorovaikutukseen eikä jää yksin. Lapsi omaksuu viittomakielen äidinkielekseen varhaisina elinvuosinaan kuten muunkin kielen, ja luontaisen kielikyvyn ansiosta lapsi myös korjaa ja täydentää kieltään jatkuvasti. Viittomakielilain (359/2015) säätämisen yhteydessä pidettiin tärkeänä sitä, että kaikille eriasteisesti kuulovammaisille lapsille taataan luonnollinen kielenkehitys ja mahdollisuus kaksikielisyyteen (Hallituksen esitys eduskunnalle viittomakielilainiksi 294/2014, 36).

Pienestä kuulovammaisesta lapsesta ei voida etukäteen päätellä, kuinka puhekieli kehittyy. Puhuttu kieli ja viittomakieli eivät sulje toisiaan pois vaan täydentävät toisiaan: sujuva kaksikielisyys antaa lapselle mahdollisuuden toimia joustavasti erilaisissa ympäristöissä. On tärkeä huomata, että tukiviittomien ja puutteellisen suomen tai ruotsin kielen yhdistelmä ei tuota vankkaa kielellistä pohjaa muiden kielten oppimiselle. Vahva viittomakielen taito on tarpeen myöhemmissä elämänvaiheissa, kun lapsi käyttää tulkkauspalvelua esimerkiksi jatko-opinnoissaan.

Luonnollinen osa identiteettiä

Varhaiskasvatukseen ja opetukseen tulevan kuuron tai eriasteisesti kuulovammaisen lapsen kielitaustan selvittäminen opetusjärjestelyjä pohdittaessa on moniulotteinen kysymys. Samanaikaisesti on puntaroitava sekä vammaan että kieleen liittyviä tarpeita, jotta lapsi voisi aidosti osallistua opetukseen mahdollisimman yhdenvertaisesti – kokonaisvaltaisen oppimisen kannalta myös kielellinen saavutettavuus on varmistettava. Suomen vuonna 2016 ratifioima YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista tuo esille vammaisnäkökulman ja kieli- ja kulttuurinäkökulman *rinnakkaisuuden*. Näkökulmat eivät ole ristiriidassa viittomakielisten ihmisten arjessakaan vaan luonnollinen osa omaa identiteettiä.

Lähteitä

Hirn, D. F. (1910) (1911) (1916). *De dövstummas åtbördspråk i Finland – Kuuromykkäin viittomakieli Suomessa*, I–III. Helsingfors: Finlands Dövstumförbunds Förlag.

Hallituksen esitys eduskunnalle viittomakielilainsiksi 294/2014. Haettu 28.2.2019 <https://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2014/20140294>

Salmi, E. & Laakso M. (2005). *Maahan lämpimään: Suomen viittomakielisten historia*. Helsinki: Kuurojen Liitto ry.

Selin-Grönlund, P. (2012). Viittomakieli – elävä kieli. Teoksessa M.-E. Salonsaari, T. Haaksilahti, S. Laatikainen, P. Rainò & U. Aunola (toim.), *Viiton ja ohjaan – Viittomakielen ohjaajan oppikirja* (s. 18–25). Tampere: Opetushallitus.

Suomen viittomakielten kielipoliittinen ohjelma (2010). Kuurojen Liitto ry ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Kuurojen Liitto ry:n julkaisuja 60; Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 158. Vantaa: Kuurojen Liitto ry ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Saatavilla myös:

http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk15/Viittomakielten_kielipoliittinen_ohjelma.pdf

Viittomakielilaki (2015). 359/10.4.2015. Haettu 28.2.2019 osoitteesta <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2015/20150359>

Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista (2016). 27/11.5.2016. Haettu 28.2.2019 https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/2016/20160027/20160027_2

**Lisätietoa viittomakielisten lasten kanssa toimimisesta ja heidän taustoistaan
löytyy muun muassa seuraavista julkaisuista:**

Viittomakieliset lapset varhaiskasvatuksessa ja esiopetuksessa (Opetushallitus 2019)
Saatavilla osoitteessa
https://www.oph.fi/julkaisut/2019/viittomakieliset_lapset_varhaiskasvatuksessa_ja_esiopetuksessa

Viittomakieliset oppilaat perusopetuksessa (Opetushallitus 2016) Saatavilla osoitteessa
https://www.oph.fi/julkaisut/2016/viittomakieliset_oppilaat_perusopetuksessa

Salonen J. (2017). *Viiton – olen olemassa*. Helsinki: BoD – Books on Demand.

Takala, M. & Sume, H. (toim.) (2016). *Kieli, kuulo ja oppiminen. Kuurojen ja huonokuuloisten lasten opetus*. Helsinki: Finn Lectura.

Pirkko Selin-Grönlund (KM) on viittomakielen tulkki (AMK), joka on pitkään toiminut Kuurojen Liitto ry:n oikeuksienvälön ja vaikuttamistyön erityisasiantuntijana päätehtävänä viittomakielisten kielelliset oikeudet. Hän on yksi Suomen viittomakielten kielipoliittisen ohjelman kirjoittajista sekä Opetushallituksen viittomakielisistä lapsista kertovien esitteiden kirjoittajista. [pirkko.selin-gronlund\(at\)kuurojenliitto.fi](mailto:pirkko.selin-gronlund@kuurojenliitto.fi)